

KOVÁTS MIKLÓS

„Egy város metamorfózisa”

„Életem legszebb, igaz és emberi, európai emlékeit annak a magyar végvárosi, polgári kultúrának köszönhetem, melynél különbet aztán később a világban sem találtam” – írta Márai Sándor Kassáról, a Városról, melyhez a vallomása szerint – egyedül volt köze a világon. Az író születése idején (1900-ban) Kassa az ország egyik ütemesen fejlődő közigazgatási központja, iskola- és katonaváros. Gazdasági súlya sem elhanyagolható, és a kereskedelemben betöltött szerepe – a vasúthálózat jóvoltából – újból fellendülőben. A Monarchia utolsó békés évtizedeiben Kassa is egy sor új, többnyire jelentős és értékes épülettel gyarapodott: új színházzal, múzeummal, egy minden igényt kielégítő szállóval, a királyi ítélőtábla, a törvényszék, a hadtestparancsnokság palotáival. Új otthont kapott a jogakadémia, a premontrai főgimnázium, a felső-ipariskola, a reáliskola, az állami gyermekmenhely.

A századfordulóra a város lakosainak számában és összetételében is jelentős változások következtek be: fél évszázad alatt megháromszorozódott a lakosok száma, meghaladva már a 40 ezret. Hat és fél évszázados múltja során a város a századfordulón válik először magyar többségűvé. A századok során mindig meghatározó szerepet játszó németek aránya 20 százalék alá süllyed, a szlovákságé 30 százalék fölött marad. Ez a folyamat Trianonig folytatódik.

Kassa németisége – a szepességi cipszerekhez és az abaúji mánthákhhoz hasonlóan – korán eljutott a hungarus hazafiságig, majd a reformkor táján a nemzeti célok és vallási küzdelmek vállalásáig. Innen egyenes út vezetett 1848-on és a kiegyezésen keresztül a századvégi változásokhoz. Ez a folyamat azonban három évszázaddal korábban kezdődött, amikor a tengerentúli felfedezések és Mohács következménye új és sokkal kedvezőtlenebb helyzetet teremtettek a kassai polgárok számára.

A XIII. században beköltöző szászok jól választották meg letelepedésük helyét, s új hazájuk gazdasági életében egyre jelentősebb szerepet küzdöttek ki maguk számára a dolgukat értő, szorgalmas kassai iparosok és kereskedők.

A XV. században a nyolc és fél ezer lakosú város – Buda után az ország legjelentősebb helysége – elsősorban a Lengyelországgal folytatott kereskedelemről gazdagodott meg. Ipara is jelentős, egyes iparágakban országos monopóliumokkal rendelkezett.

És közben építettek, városfalakat, bástyákat, templomokat. Épült a csodálatos Dóm, még előtte a Szent Mihály-kápolna, valamint a ferencesek és a domonkosok templomai. A középkori Kassa életében ugyanis jelentős szerepet játszottak a domonkosok és a ferencesek. 1556-ban a várost elpusztító hatalmas tűzvész a domonkosok két és fél évszázados munkálkodásának eredményeit is

A kassai dóm

A Szent Mihály-kápolna

megsemmisítette. Nem kímélte a tűz a többi templomot, köztük a Dómot sem.

Az újkor kezdetén a kassai polgárok helyzete elviselhetetlen mértékben romlott: a három részre szakadt országban – földrajzi fekvésének köszönhetően – rendkívül megnövekedett a város katonai jelentősége. Birtoklásáért több mint egy évszázadon át folyt a harc: hol a királyi csapatok vezérei, hol pedig Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly vagy II. Rákóczi Ferenc katonái vették birtokukba.

A XVII. század végére – tehát kétszáz év alatt – a város lakóházainak és lakosainak száma több mint a felével csökkent. Elsősorban a falakon kívüli városrészek pusztultak, a falakon belül 20, illetve 30 százalékos a csökkenés. Az állandósuló, váltakozó sikerekkel folyó harcok nyomán a város sokszor cserél gazdát, s így a polgárok közül hol a magyarok, hol a németek kerülnek előnyösebb helyzetbe. A helyzetet tovább bonyolították a vallási ellentétek. Kassa, illetve az „ötvárosi szövetség” (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben) nagyon korán (Kassa már 1526-ban) és egyértelműen elkötelezte magát a reformáció lutheri irányzata mellett. Az evangélikusok három nyelven (magyarul, németül és szlovákul), a reformátusok kizárólag magyarul végezték szertartásaikat. A XVI. század protestáns és a XVIII. század katolikus türelmetlensége között az 1600-as évek derekán egy időre kiegyenlítődték az erőviszonyok, a szélsőséges kilengéseket viszonylagos nyugalom váltja fel. Ezt tükrözi az önmagát Simplicissimusnak nevező német író útleírásának egy érdekes fejezete, mely a kassai bíróválasztást idézi: az évenként vízkereszt napján tartott választás szervezője a fürmender (néptribun) volt, neki kellett összeállítania a száztagú községet (nagytanácsot), mégpedig úgy, hogy abban mindhárom nemzet, magyarok, németek, szlovákok és mind a három felekezet, evangélikusok, reformátusok, katolikusok megfelelő arányban legyenek képviselve. Ezekből a zaklatott, vallási villongásokkal, függetlenségi harcokkal és elsősorban sok-sok vérrel, szenvedéssel teli évszázadokból a városnak több arca sejlik fel, de talán mégis a racionális szabályokhoz következetesen ragaszkodó fürmender fegyelmet, türelmet és alaposágot tükröző arca a legjellemzőbb a kor városára.

A XVII. század évtizedei még a protestantizmus jegyében teltek, és a város szellemi irányítása Alvinczi Péter és Bocatius János kezében volt. Alvinczi Bocskaival jött a városba (amelynek akkor Bocatius volt a főbírája), hogy aztán élete végéig, majd három évtizeden keresztül a város prédikátora maradjon. Emellett Bocskai, majd Bethlen Gábor udvari papjaként és

tanácsadójaként országos politikai szerephez is jut. Pázmány fő ellenfeleként írja hitvitázó írásait, melyek – ellenfelének írásaival együtt – kiemelkedő szerepet játszottak a magyar irodalmi nyelv megteremtésében. Már Pázmány Péter is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a kassai kollégiumot egyetemmé fejlessze, de ennek a tervnek a valóra váltása már hű emberére, Kisdi Benedek egri püspökre várt. I. Lipót 1660 augusztusában, mintegy két hónappal az alapító halála után adta ki „aranybulláját”, amellyel a kassai egyetemet a birodalom többi egyetemének rangjára emelte.

A szatmári béke után egyértelművé vált, hogy a katolikus egyház Kassán is visszaszerzi régi hatalmi pozícióit. Rövidesen birtokába került a város összes temploma, még a reformátusok által felépített is. A protestánsok a városfalakon kívül építhettek maguknak fatemplomokat: a reformátusok egyet, az evangélikusok mindjárt hármat építettek, külön a német, a magyar és a szlovák híveknek. A protestánsokat a városi tanácsból és a céhek vezetéséből is kiszorították. A béke évtizedei alatt újból benépesülnek a falakon kívüli városrészek, a falakon belül is növekedik a lakosok száma. Egyre több nemes és arisztokrata kap hivatalt a megyénél, a királyi hivatalokban,

Kassa ábrázolása 1617-ből

a katonai hatóságoknál. A század végén emelt méltóságteljes középületek, a Városháza, a Vármegyeháza, a színház, a Fekete Sas szálló a városnak új szerepkörében való megerősödéséről beszélnek. Ez a többnyelvű, pezsgő életű város vált az 1780-as években – rövid időre ugyan – a magyar irodalom központjává.

1787-ben Kassán találkozik a három kiemelkedő író: Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc és Batsányi János, akik származásukban, világnézetükben és emberi tulajdonságaik tekintetében is rendkívül különböztek egymástól. Megalakítják a Kassai Magyar Társaságot, és így születik meg a *Magyar Museum* és az *Orpheus*.

A reakció egyszerre fojtotta meg mind a két folyóiratot az 1790-es évek elején. Ugyanakkor Kazinczyt is felfüggesztették iskolafelügyelői állásából, nem sokkal később Batsányit is elbocsátották.

A város ekkor a sokoldalúan művelt, színházba járó, olvasó polgár arcát mutatta fel.

Kazinczy szellemi öröksége azonban tovább élt a városban, s nem véletlen, hogy a város legjelentősebb szellemi vállalkozásai többnyire a nagy író nevéhez fűződnek. Mert igencsak szükség volt Kazinczy szellemének ébresztgetésére 1918 után, amikor a város

polgársága rendkívül nehezen tudott megbirkózni a megváltozott körülményekkel, sokan önként távoztak az új államból, sokan a kiutasítás sorsára jutottak, a maradék közül sokan küszködtek a létbizonytalansággal. Így a város magyarságának aránya 1921-ben 30, 1930 végén 17,8 százalékra csökkent, s 1932-től a kassai városházán is bevezették a tisztán szlovák nyelvű közigazgatást az addigi szlovák–magyar helyett.

Ilyen körülmények között felbecsülhetetlen jelentősége volt a magyar színtársulatok, a társadalmi szervezetek tevékenységének, a magyar lapoknak és folyóiratoknak.

1945-ben úgy látszott, végleg elszakadtak a szálak, amelyek a várost Kazinczy örökségéhez, egyáltalán saját magyar múltjához kötötték. A szellemi élet irányítóit kiutasították, az ittmaradók pedig teljes jogfosztottságban éltek, ahogy arról Fábry Zoltán tudósított: „Életemet tiltó rendeletek keretezik. Az egyik megtiltja, hogy este nyolc órán túl az utcán tartózkodjam, a másik provokációnak veszi, ha ismerősömet anyanyelvemen üdvözlöm, vagy annak köszönését úgy fogadom, és táborral fenyeget... Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom...”

Hosszú évekig tartó némaság után az ötvenes években újrainduló magyar szellemi életre akkor és a későbbiek során is rányomta bélyegét a folyamatosság megszakadása, az elüldözött vagy elnémitott értelmiség hiánya. Végül mégiscsak újjáéledt a város magyar szellemisége. Lettek magyar iskoláink, társadalmi szervezetek, hosszú küzdelem után újból van a városnak önálló magyar színháza. Mindezek az eredmények azonban nagyon viszonylagos értékűek, hiszen mögöttük egy ugyancsak kicsire zsugorodott közösség áll: ma a város majd negyedmillió lakosságából mindössze tizenegyezeren vallják magukat magyarnak...

Sokáig úgy véltük, hogy Márai városa régi arcait elveszítve és elfeledve a börtönsivárságú lakótelepek szorításában vegetál, a régi városból már csak a díszletek maradtak, a régi aktorok elköltöztek, ki külföldre, ki a Rozáliára vagy a köztemetőbe, s a díszletek közé lépő új szereplők már nem tudták és – úgy látszott – nem is nagyon akarták továbbvinni a város addigi szellemiségét. Ám a város ma megint új arcot ölt, újat, de sok vonásában a város régi arcait idézi. Toleranciát, a másság megbecsülését, európaiságot látunk, vélünk látni ebben az arcban. Bárcsak sokáig megtartaná Kassa ezt az arcát!

Európai Utas, 20. sz. 1995/3. (szerkesztett, rövidített változat)